

ALBERTI GÁBOR

A szóképzéssel együttjáró vonzatszerkezet-változások rendszere¹

I have reviewed all sorts of word derivation qualified as productive in *Strukturális magyar nyelvtan* (Kiefer 2000), and I argue that Model Tau (Alberti 1997) can be extended to the entire spectrum of derivations; moreover, in the possible most straightforward way, according to which the single novel factor to be allowed for is the central case frame peculiar to particular word categories. I claim, for instance, that if the predicator is a noun, what corresponds to the case frame ⟨Nom, Acc⟩ in the sphere of verbs, is the case frame ⟨Nom, Poss⟩. This mapping is immediately observable in the case of *-ÓJA* (Laczkó 2005a), a suffix forming nouns in an argument-structure retaining way (*elcsábít* ‘seduce’ → *elcsábítója* ‘(someone’s) seducer’). As for generalization, the case frame characteristic of the output word category supplies an upper limitation, within which the actual realization can still belong to five types; and I claim that these five possibilities precisely coincide with the five basic types of category-preserving verbal (and participial) derivation discussed in the original 1997 framework of Model Tau (Alberti 1997). How can these magical five basic types be derived? The crucial factor of each argument-structure transition is claimed to be nothing else but the “advancement” of an argument (parallel with the “degradation” of another argument) in a sense that can be defined precisely in Model Tau.

A kilencvenes években Tau modell néven kidolgoztam egy (döntően magyar adatokon szemléltetett) univerzális elméletet az igei argumentum-szerkezetek lehetséges vonzatkeret-megvalósulásairól és azok átmeneteinek rendszeréről (l. pl. Alberti 1988a, 1988b, 1992–93, 1994, 1997, 1998a), amelyben ötvöztem a holisztikus zsilikai gondolatvilág (pl. Zsilka 1966, 1982) általam legértékesebbnek ítélt megfigyeléseit és gondolatait a tematikus elméletek meghatározó elemeivel (l. Komlósy 1992);² csatlakozva ahhoz az

¹ A szerzőt e cikk megírásában az OTKA T38386 sz. projektje támogatta, majd a végső változat elkészítését az OTKA K60595 sz. projektje tette lehetővé. Értékes, a cikk végső változatára is kiható megjegyzéseikért a következő kollégáimnak szeretnék köszönetet mondani: É. Kiss Katalin, Bérces Emese, Ohnmacht Magdolna, valamint a Nyelvtudományi Közlemények anonim bírálója.

² Az alábbi művek említésével szeretném felidézni a tematikus elméletek gazdag és szerteágazó családját: Gruber (1965), Fillmore (1968), Jackendoff (1987), Rappaport – Levin (1988), Parsons (1995), Williams (1995).

irányzathoz, amely (már) nem egy konkrét szereprendszer felállítására törekszik, hanem elvontabb argumentumhierarchiák alakjában próbálja megragadni a morfoszintaktikai relevanciával bíró lexikai-szemantikai információt (pl. Bresnan – Kanerva 1989, Grimshaw 1990, Dowty 1991).

A Tau modellnek ez a változata tehát a szófajt nem váltó igei képzésekre vonatkozóan tesz – elsősorban kizáró/megszorító jellegű – állításokat, öt átmenettípusba sorolva azokat. A jelen projekt arra irányul, hogy valamennyi olyan képzésre kiterjesszem a rendszert, amelyet (többé-kevésbé) produktívnak ítélnék a Strukturális magyar nyelvtan morfológia-kötetének szerzői (Kiefer 2000). A döntő állításom az, hogy a nem igei kimenetű képzéseket is integráló „kiterjesztett Tau modellben” egyetlen új tényezőt kell figyelembe venni az argumentumstruktúra-átmenetek megragadása során – miközben az öt átmenettípus fenntartható; nem mást, mint ami kézenfekvő és elkerülhetetlen: a kimeneti szófajra jellemző vonzatkeret-megvalósulási lehetőséget.

A Tau modell vázlatos ismertetését és szemléltetését követően (1. pont) kifejtem a függelékben közölt magyar vonzatszerkezeti átmenetrendszer rendezőelveit (2. pont), majd külön pontokban (3–5.) ismertetem a vonzatszerkezet-megőrző, -csökkentő és -bővítő képzéseket.

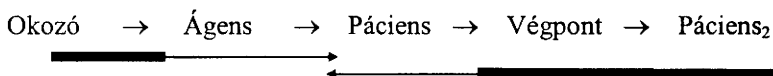
1. Abszolút hatáslánc – relatív esetkeretek

A Tau modell egyik alapötlete az, hogy egy adott igealak adott vonzatkeretét meghatározott módon összeválogatható rokon argumentumstruktúra-változatok családja alapján jellemezhetjük a gyakran bizonytalan tematikusszerep-meghatározás helyett.

Az alábbi (1d) pontban bemutatott *elásat* igeváltozat fogalmi keretében például (legalább) öt szereplővel kell számolnunk: az explicit módon szerepeltetett, parancsokat osztogató kalózvezéren és a föld mélyére kerülő kincseken kívül az *ás* ige bizonyos változatainak vonzatszerkezetében megemlíthetők az ásás műveletét ténylegesen végző kalózok, az általuk megmozgatott (tehát közvetlen hatásnak kitett) föld, illetve a létrehozott gödrök, amelyekben a kincseket elhelyezték. A tradíciókra tekintettel tematikusszerep-címkéket próbáltam társítani ezekhez a szerepekhez, de így akár olyan jellemzést is adhatnánk, amelyben az *akarátát* másokra erőltető kalózvezér és a *munkálkodó* kalózok egyaránt Ágensnek, a *mozgó* földdarabok, a *létrejövő* gödrök és a föld mélyére *helyezett* kincsek egyaránt Páciensnek minősülnek. Mivel cél az elkülönítés, a kalózvezér Okozónak (‘Causer’) is minősíthető, a gödrök pedig egy állapotváltozás Végpontjának (gödrökké alakítják az ásás eredményeképpen keletkező hiányát a földnek). A részletekbe nem kívánok belebocsátkozni,

pusztán a tematikusszerep-meghatározás fent említett bizonytalan voltát kíván-
tam szemléltetni. Ami releváns jellemzést hivatott nyújtani a Tau modellben, az
az (1e) pontban bemutatott polaritásos hatáslánc, amelynek újdonsága
abban áll, hogy egy adott igealak adott vonzatstruktúrájának adott szerepét
lényegében rokon argumentumstruktúra-változatok (ASV) egy (alább (1a–d)
pontokban szemléltetett) lineárisan rendezett sorozata alapján lehet kiszámítani.
A lineáris rendezésről ehelyütt annyit mondhatunk, hogy egyre gazdagabb
jelentéstartalmú ASV-okat listáz; aminek tesztelése precíz eljárásokat kíván
meg, mint ahogy a polaritásos hatáslánc algoritmikus felépítése is (Alberti
1997).

- (1) a. *A kalózkod (a sziget túlsó felén) ásták a földet.* ⟨Ágens, Páciens⟩
 b. *A kalózkod gödröket ástak.* ⟨Ágens, Végpont⟩
 c. *A kalózkod elásták a rabolt kincseket.* ⟨Ágens, Páciens₂⟩
 d. *A kalózvezér elásatta a rabolt kincseket.* ⟨Okozó, Páciens⟩
 e. *Az elásat ige hatáslánca, gyenge/erős ágensi és páciensi szerepei (1a–d
 alapján):*

Az említett algoritmus kezdőlépése az (1a) pontban bemutatott ASV
kijelölése a felépítendő hatáslánc primitív magjának, aminek informális
tartalma az, hogy ez az ASV hordozza a legszűkebb jelentéstartalmat; az ebben
szereplő alanyi és tárgyi argumentumot pedig gyenge ágensnek, illetve
gyenge páciensnek nevezem a Tau modellben, amit az (1e) ábra vékony
alárjolt nyilakkal érzékeltet. Az (1b) ASV új tárgyi argumentumot hoz: az lesz
az első erős páciens a Tau modell terminológiája szerint (vastag alárjolt
nyíl). Az (1c) változat újabb tárgyat egy a hatásláncban soron következő erős
páciensnek kell minősíteni. Az (1d) ASV az alanyi funkcióban hoz új
argumentumot. Ilyenkor a hatásláncot a bal oldalán, azaz a „hatók/okozók”
oldalán kell gyarapítanunk, egy erős ágenssel – ahogy az az eddigi termi-
nológia logikája alapján nyilván sejthető.³

³ A gyenge/erős ágensi/páciensi besorolás pontos definiálása olyan komoly módszertani
alapozást kíván meg, hogy nem tudom áttemelni az 1997-es könyvből (Alberti 1997); így e cikk
olvasójának be kell érnie a kikristályosodott végeredménynek tekinthető, imént felvázolt algo-
ritmussal és annak rajzos megjelenítésével. Ennek tudományos értékét a ráépített állítások
deskriptív és magyarázó ereje minősíti, és ezek töltik meg pontos tartalommal az elnevezések
nagyjából sejthető, de az olvasói háttértudás alapján könnyen félre is érthető rendszerét. Jó

A Tau modell két alapvető (falszifikálható) univerzális jóslata megszorításokat tesz az ASV-családok egyes tranzitív tagjainak – mint „relatív” ASV-választásnak – az alanyi és a tárgyi argumentumára nézve: „tisztetben kell tartaniuk” a mögöttes hatásláncot és az erős ágensi/páciensi minősítést – azaz az abszolút hatásláncot és polaritást. Egy tárgy tehát nem előzheti meg a mögöttes hatásláncban az (adott ASV-ban hozzátartozó) alanyt, továbbá egy erős páciens nem lehet alany (tranzitív alakban!), míg egy erős ágens nem valósulhat meg tárgyként – ahogyan azt az ’erős’ minősítés sejtette. Mindebből az adódik a gyenge polarításra nézve, hogy az ilyen argumentumok alanyi/tárgyi megvalósulásáról viszont nem kívánunk markáns állítást tenni, mert nagyobb variabilitást tulajdonítunk a primitív magnak.⁴

(2) **Megszorítások egy abszolút hatáslánchoz tartó relatív tranzitív ASV-okra nézve:**

a. * Tárgy (+) → ... → Alany (-)

b.1 * Tárgy (+) → b.2 * Alany (-)

A falszifikálható szinkrón állítások mögött egy statisztikailag igazolandó pszicholingvisztikai hipotézis húzódik meg, amit egy nyelvtipológiai, egy nyelv-elsajátítási és egy nyelvevolúciós hipotézis teljesít ki koherens modellé.

Az első értelmében az egyes igetövekhez társítható ASV-családok abszolút hatáslánca hűen tükrözi a „valóságbeli” hatásáramlást, amennyiben erről egyértelmű ítéletet lehet hozni (pl. a fizikai hatások világában), míg egyébként a hatáslánc egy véletlenszerű grammatikalizálódási folyamat végeredményének tekinthető. Az utóbbira az angol *please/like* minimálpár lehet jó példa (*Peter likes Mary* ’Péter szereti Mari’ – *Mary pleases Peter* ’Mari kedvére van (tetszik) Péternek’): míg a *like* úgy grammatikalizálódott, hogy az ⟨Experiens, Stimulus⟩ tematikus keret egy ⟨Nom, Acc⟩ esetkeretre képeződik

támpontot nyújt például Dowty (1991) „proto-szerepes” terminológiája, de a Tau modell egészen más definíciós technikával jut el nagyon hasonló fogalmakig.

⁴ Az (1) pontban részlegesen bemutatott családban nincsen tehát olyan ASV, amelyben (az ás igető bármilyen módon toldalékolt alakja mint régens mellett) például a gödrök szerepéhez tartozó argumentum alanyként, míg a kalózvezér argumentuma tárgyként szelektálódna (2a). A más nyelveken makulátlan passzív alak (kb. *gödrök lettek ásatva a kalózvezér által*) egyáltalán nem sérti meg ezt a jóslatot, hiszen ez intranszitiv alak, amelyben az ágens argumentum ferde esettel valósul meg. Olyan tranzitív ASV sincsen, amelyben az alanyként megvalósuló gödrök mellett lenne tárgy a kincsek argumentuma (2b.2). Ami ^{??}*A kalózvezér már órák óta ásatja az embereit* változat lehetőségét illeti – vö. (2b.1) –, erről nem teszünk állítást, hiszen az ásók szerepe csupán gyenge ágens; ezzel pedig szép összhangban áll az iménti mondat köztes grammatikalitási státusza.

le, addig a *please* esetében éppen fordítva, ⟨Acc, Nom⟩ esetkeretet kapunk, noha a két jelentés között erőltetett lenne grammatikailag relevánsnak ítélfhető különbséget mutatni. Az *Experiens* és a *Stimulus* viszonylatában nincs olyan hatáslánc, amit a kemény fizikai valóság elemének tekinthetnénk. Az *Experient*st felfoghatjuk olyan szereplőként, aki érzelmeit különféle cselekedetek formájában nyilvánít(hat)ja ki, ugyanakkor a *Stimulus* szerepét is felfoghatjuk úgy, hogy az érzelmi reláció kiváltása különféle aktivitások eredménye. Az *ásás* esetében viszont nagyjából egyértelmű a hatások láncolata: az ásók mozgatják a földdarabokat, és semmiképpen sem fordítva, a gödröket pedig amazok elmozdulása eredményezi eredeti helyükről, azaz a gödrök vannak „később”. A gödrök kapcsolatát a kincsekkel már tekinthetjük „belelátott” viszonyznak. Ami az okozók oldalát illeti, itt a kalózvezér hatása persze absztrakt, ám mélyen gyökeredzik a csoportbeli hierarchiák „társadalmi valóságában”.

A fent említett nyelvtipológiai hipotézis azt mondja ki, hogy valamennyi emberi nyelvben van két centrális argumentumfunkció: egy ágensi polaritású negatív relatív szerep (–) és egy páciensi polaritású pozitív (+). Együttes előfordulásuk esetén beszélhetünk tranzitív ASV-ről, amelynek a használata révén mintegy megmutatjuk a mögöttes abszolút hatáslánc egy részletét; nyilvánvalóan ebből adódik a (2a) pontban kimondott megszorítás. Az intranzitív ASV-ot úgy tekintem, mint amelyben ugyanaz a szereplő tölti be a ható negatív relatív szerepét és a behatott pozitív relatív szerepét (-/+). Például *A kalózok már órák óta ásnak* kijelentés mögött azt érezhetjük, hogy a saját kifáradásukra ezúttal több figyelem esik, mint a megmozgatott földdarabokra, vagy az esetleg létrehozott gödrökre. A magyarhoz és az angolhoz (ebben a tekintetben hasonlító) akkuzatív nyelvekben a negatív és a pozitív centrális funkciót a jelöletlen nominatív és a morfológiailag jelölt akkuzatív eset hivatott kifejezni, míg az intranzitív igék egyetlen argumentuma nominatívuszban áll. Ez utóbbi állítás az ergatív típusra is érvényes, ám ott a tranzitív változatban a pozitív centrális funkció nem kap morfológiai jelölést (abszolútívusz), míg a negatív ún. ergatív esettel jelentkezik. A kétféle centrális polaritás bevezetésével (Alberti 1997) lefedhető nemcsak ez a két alapvető nyelvtípus, de a Komlósy (1982) által leírt köztes típusok gazdag világa is.

A megelőlegezett nyelvelsajátítási hipotézis a (mögöttes) abszolút polaritásos hatáslánc és a (felszíni) relatív ASV-megvalósulások között azt a kézenfekvő kétirányú kapcsolatot feltételezi, mely szerint a nyelvet elsajátító gyermek – miközben azt is éppen sajátítja el, hogy a körülötte lévő világban milyen fizikai és lélektani hatások működnek – a hallott ASV-ok alapján felépíti magában az igékhez társuló polaritásos hatásláncokat, majd ezek alapján hoz létre korábban (esetleg) nem is hallott új ASV-okat. Az (1) példásor és a (2) megszorítások ismeretében például létrehozható az alábbi (3a) példamondattal szemléltethető

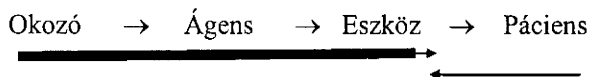
ASV, ami kifogástalan is! Az ilyen pozitív jóslatokkal persze óvatosan kell bánnunk, inkább (bizonyos esetekben elsőprő, míg más esetekben bizonytalanabb) tendenciákról beszélhetünk, különféle nyelvfüggő tényezőkkel is számolva; ez vonatkozik a potenciális intranzitív ASV-ok létre is (pl. *”Mostanában az a főnök heppje, hogy napokon át ásat).*

- (3) a. *A kalózvezér gödröket ásatott.* (Ágens, Végpont)
 b. *”Milan Baroš berúgta a cseh válogatottat a torna döntőjébe.*
 c. *”Bocsi, édeském, most leteszlek / kinyomlak, mert úgy hallom, érkezik a férjem.*

Innen már csak egy lépés az a nyelvevolúciós hipotézis, miszerint a világhoz való emberi alkalmazkodás részeként a „valóságban” távoli, de releváns kapcsolatok egyetlen igével való kifejezésére törekszünk, hatáslánccal összekötve ily módon „távoli” szerepeket. Az (1d) példamondat kalózvezére például nem piszkolja össze földdel a kezét, de még csak a kincsekhez sem ér feltétlenül hozzá, mégis jogosan mondhatjuk, hogy az ásási cselekmény arra megy ki, hogy szándéka szerint megfelelő helyre kerüljenek a kincsei. A diakrón folyamat a szinkroniában olyan elszólások vagy alkalmi humoros megfogalmazások formájában érhető tetten, mint amilyeneket a fenti (3b–c) pont szemléltet. A nevezetes cseh csatár például nyilván egy labdába rúg bele közvetlenül. A fociban ennek releváns esete az, amikor a labda a rúgás hatására bekerül egy kapuba; meg is szilárdult a nyelvben egy ezt kifejező tranzitív ASV: *gólt rúg*. Az ilyesmin csapatok sorsa múlhat egy tornán, kiesések vagy továbbjutások, így releváns – és ebből adódóan érthető is! – a (3b) pontban bemutatott alkalmi nyelvi megnyilvánulás: nyilván arról van szó, hogy egy szerencsés rúgás olyan gólt eredményezett, ami eldöntötte a cseh válogatott továbbjutásának kérdését. Az pedig, hogy egy-egy új ASV polgárjogot nyer-e egy rétegnyelvben, majd a köznyelvben, vagy csírájában elhal-e ez a potenciális folyamat, sztochasztikus folyamatokkal modellálható probléma (Alberti 1988a–b). A (3c) kapcsán hasonló gondolatokat fogalmazhatunk meg: nyilván a beszélő hölgy egy telefonkagylót tesz le (illetve a még modernebb második változatban egy mobiltelefonon nyomja meg a hívásnak véget vető gombot), ám ezzel társalkodó-partnerére gyakorol releváns hatást.

Az alábbi (4) és (5) pontban két másik ASV-családon fogjuk szemléltetni az eddigieket. Arra is érdemes figyelni, hogy ugyanaz a négy tematikus szerep összességében más esetkeretekre képeződik le, tehát a tematikus reprezentáció korántsem ragadja meg optimálisan a morfoszintaktikai szempontokból releváns szemantikai jelleget. A különbség a primitív ASV figyelembe vételén múlik, ami legjobb tudomásom szerint egyedül a Tau modell jellemzője.

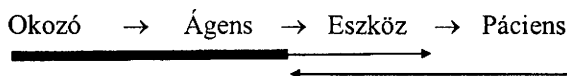
- (4) a. *Betört egy ablak.* (Páciens)
 b. *Ez a kalapács még vastagabb ablakot is betörne.* (Instr., Páciens)
 c. *Péter betörte az ablakot (egy nagy kalapáccsal).*
 (Ágens, Páciens, (Instr.))
 d. *Mari betörette az ablakot Péterrel / egy kalapáccsal.*
 (Okozó, Páciens (Ág/Instr.))
 e. A *betöret* ige polaritásos hatásláncá ((4a–d) alapján):

A fenti (4a) pontban bemutatott intranszitiv ASV a (4d)-beli ASV-hoz kikalkulálható primitív mag.⁵ Az (5b) változatban megjelenő Instrumentum tehát (ami a szituációtól függően akár Természeti erőnek is tekinthető) olyan új alanyt hoz, amely (a kalkulációs algoritmus értelmében) már erős ágensnek minősítendő. Az Ágens és az Okozó a (4c–d) változatokban további erős ágenseket nyújt; l. (4e). Az alábbi (5) pontban bemutatásra kerülő családban viszont a primitív ASV az (5a)-ban eleve tranzitív, a szűrős tárgy argumentuma tehát gyenge ágens ('szűrás' elképzelhetetlen 'szűrős dolog' és 'megszűrűt dolog' nélkül, a 'szűrás' elkerülhetetlenül kétszereplős viszony). A (2b.1) megszorítás alapján tehát az (5b)-nek megfelelő ASV létét nem jósoljuk a (4) családban (kb. **Péter odatörte a kalapácsot az ablakhoz* 'Péter egy kalapácsot vert az ablakhoz, és így törte be').

- (5) a. *Egy tüske megszúrta a kezemet.* (Páciens, Végpont)
 b. *Péter beleszúrta egy szöveget az abroncsba.*
 (Ágens, Páciens, Végpont)
 c. *Péter kiszúrta az abroncsot egy szöggel.*
 (Ágens, Páciens/Ins, Végpont/Páciens)
 d. *Mari kiszúratta az abroncsot.* (Okozó, Végpont/Páciens)
 e. A *kiszúrat* ige polaritásos hatásláncá ((5a–c) alapján):

⁵ Egy ablak betörhet magától is, ebből indulunk tehát ki (definíció szerint (Alberti 1997) ezen áll vagy bukik a 'primitív ASV' minősítés). Persze egy ablak betörésének mindig tulajdoníthatunk valamilyen okot a világban, ugyanakkor nem mondhatjuk, hogy **A hőágulás okozta feszültség betörte az ablakot*, csak azt, hogy *Betört az ablak a hőágulás okozta feszültségtől*. A grammatika tehát a maga módján tükrözi a valóságot, és az ASV-családok belső struktúrájának a feltárása során számunkra ez a grammatikai tükrözés a lényeges, és nem a (tényleges vagy vélt) valóság. Ami a „valóságot” illeti, eleve ott van az a paradox helyzet, hogy az állapotokat és a folyamatokat mi „magyarázzuk bele” a külső világba a nyelv által (pl. Alberti és Ohnmacht 2005), és nincsen független leíró reprezentációnk az ellenőrzés céljára.

Érdeemes a tematikus elméletek vízvázalató dilemmáját is felvetni ezen a ponton (pl. Dowty 1991, 5. pont): vajon a rokon ASV-ok azonosítható argumentumához rendelhetőek-e eltérő tematikus szerepek. Mondható-e például, hogy a szúrás dolog az (5a) ASV-ban Természeti erő, hiszen jellegének megfelelően funkcionál, ahogyan a szél fúj, míg az (5b) változatban Páciens, hiszen mozgatjuk egy Végpont felé, az (5c) változatban viszont Eszköze annak, hogy (végzetes) hatást gyakoroljon egy Ágens az (ezek szerint immár Páciensnek minősülő) korábbi Végpontra? E szemlélet hívei számára tehát az azonosítható szereplők ASV-ról ASV-ra némileg módosuló szerepben jelennek meg, értelmet adva a gazdag ASV-kínálat nyelvről nyelvre megfigyelhető létének. A gonosz paradoxon ott rejlik, hogy ebben a felfogásban egyáltalán milyen alapon tekinthetjük a különböző ASV-okhoz társuló szerepeket azonosíthatónak. Rokonszenvesebb számomra az ellentábor felfogása (Alberti 1997), ami meglátásom szerint az eredeti fillmore-i mélyesetes (1967) megközelítésig vezethető vissza: az azonosítható szerepek tematikus címkéje állandó kell legyen, ami egyáltalán nem zárja ki az eltérő leképezéseket különféle esetkeretekre. Ezzel a megközelítéssel az a gond, hogy az egyes ASV-ok izolált vizsgálata során a szokásos támpontok szerint (Komlósy 1992) kénytelen vagyunk a szerepbesorolást átértékelni, ahogy azt feljebb áttekintettük.

A Tau modell a maga „dinamikus” módján lényegében kikerüli az ímént felvázolt vízvázalató kérdést, mert nem a „világból” kiindulva próbálja jellemezni az egyes argumentumokat, hanem közvetlenül a grammatikalizálódott értékelést mutatja meg. Egy teljes ASV-család nyújtja a háttérbeli abszolút információt a nyelvbe beépült hatásláncról és az agentivitás szerinti pólusokról (rögzített igető, de nem merev formális szempontok szerint behatárolt toldalékolás mellett!⁶), míg az egyes ASV-ok a maguk adott esetkerete révén relatív hangsúly-eltolódásokat képesek megmutatni: mely szereplők kapcsolatában látja a beszélő az adott helyzetben releváns hatásgyakorlást, beleértve az intranszitiv ASV-okban megnyilvánuló reflexivitást is.

⁶ Az (5) példasorban a *megszúr* (5a) < *beleszúr* (5b) < *kiszúr* (5c) ASV-okat a jelentéstartalom bővülésének a *szemantikai* szempontja rendezi abba a sorba, aminek alapján felállíthatjuk a család mögött álló polaritások hatásláncot, tehát szintén egy alapvetően szemantikai viszonyrendszert (és nem igekötő-csereberelő morfológiai lépések).

2. A szóképzés és a velejáró ASV-átmenet: argumentumok előléptetése és lefokozása

A szóképzéssel kapcsolatos kérdésekben a kiindulópontomat azok a megfigyelések és meghatározások jelentik, amelyek közös nevezőként szolgálnak a sok szerzős „strukturális” morfológia-kötetben (Kiefer 2000).⁷ Nem ezek megcáfolására vagy korrigálására törekszem, hanem annak szemléltetésére, hogy a Tau modell ASV-átmenet-elmélete „értelemszerű” módon kiterjeszthető mindazon átmenetekre, amelyeket a kötet (teljesen vagy majdnem) produktívnak minősít.

Az első kérdés, amivel szembe kell nézni, nyilván a szóképzés mibenlétére vonatkozik. Elégséges kritérium a szófajváltás, aminek döntő mozzanatát abban ismerhetjük fel, hogy egy szót a képzés kimeneti fázisában más morfológiai és/vagy szintaktikai „környezetek” fogadnak be, illetve utasítanak el, mint a képzés bemeneti fázisában. A szófajt nem váltó képzést ennek a kritériumnak olyan módosítása révén ragadhatjuk meg, mely szerint ilyen esetben a képzett szó által befogadható morfoszintaktikai „környezetek” változnak meg, azaz gyakorlatilag a szó esetkerete. Az (1), (4) és (5) példasorok szomszédos ASV-ai között mindenütt ez a fajta képzési viszony áll fenn, mivel a Tau modell eredendően (Alberti 1997) az igei szófajon belül lejátszódó képzések vizsgálatára szolgált.⁸ A szóképzés során derivációs toldalékolás is felléphet, ami olyan járulékos mozzanatnak tekintendő, ami elégségesen bizonyítja a képzés tényét, de annak nem kötelező faktora: messzemenően egyetértek (l. Alberti 1997) a Kiefer–Ladányi-féle konverzió-fogalom (Kiefer és Ladányi 2005a–b, Laczkó 2005a) bevezetésével (a morfológiai változással nem járó szóképzésről van szó). A legnehezebben megítélhető esetekben igazából még esetkeret-változásról sem beszélhetünk: pl. az (1a–b) átmenet esetében azon az alapon mutathatjuk ki a képzés tényét, hogy argumentumstruktúra-változást igazolhatunk az argumentumszelekciós restrikció tulajdonságára (Komlósy 1992) támaszkodva (az ásott föld szerepébe szilárd anyagok kerülhetnek, míg a gödörnek megfelelő szereplő „levegőből van”).

⁷ Tárgyalásunk szempontjából a kötet leíró-rendszerező jellegű cikkei igazán érdekesek: Kenesei (2000), Kiefer és Ladányi (2000a–b), Laczkó (2000a–c), Komlósy (2000).

⁸ Egy korábbi lábjegyzetben már szóba került, hogy például az (5) példasor ASV-ai között nem (feltétlenül) egy diakrón morfológiai változásnak tulajdonítjuk az igekötőcserét, hanem a főszöveg következő bekezdésében említett absztrakt értelemben társítunk össze egy szűkebb és egy gazdagabb jelentéstartalmú ASV-párt egy szinkrón szinten tekinthető (és az argumentumstruktúráján ténylegesen lemérhető) absztrakt képzés bemeneti és kimeneti állomásaként. Ez az absztrakció az ára annak (ha árna kell ezt tekinteni egyáltalán), hogy több tucatnyi ASV-ot egyetlen családként tudunk vizsgálni, és nem csupán a morfológiailag transzparens képzési lépésekkel összeköthető egy-két ASV-ot tudjuk egységes vizsgálat alá vetni (l. pl. majd a (12) példasort).

Mint az (5) példaszor mutatja, a szóképzés (a Tau modellben logikai indíttatású elemekkel bővített) „funkcionális” meghatározására támaszkodva nemcsak a toldaléktapasztó, hanem a toldalékmódosító morfológiai hatást is elfogadhatónak tartom egy képzés formai velejárójaként; azaz képzési viszonyba állíthatóak olyan szóváltozatok is, amelyeket nem társít össze valamilyen produktív morfológiai szabály, hanem a diakrónia véletlenei alakították ki a formájukat (Alberti 1997: 149). Lényegében a Komlósy-féle (1992) blokkolási effektusról van szó: nem működik egy amúgy produktív morfematapasztó művelet ott, ahol a megfelelő jelentésű szóalakok léteznek, valamilyen korábbi nyelvallapotból származó alakokban (pl. a *fő* műveltetett változata nem *fövet* (vö. *lő* – *lövet*), hanem *föz*; és éppen a „szabálytalan” *föz* változat akadályozza meg a szabályos változat használatát).

A Tau modell a centrális keretek lehetséges átmeneteit kívánja rendszerbe foglalni a leíró és a magyarázó adekvátság szintjén (Alberti 1997), tehát egy szóképzés esetében az a kérdés, hogy mi *volt* és mi *lesz* nominatívuszban, akkuzatívuszban, illetve oblikvuszban álló (ferde esetű) vonzat. A szófajváltoztató képzésekkel is számoló kiterjesztett Tau modellben annyiban módosul(hat) a kérdés, hogy (akárcsak a nem akkuzatív nyelvekben) milyen centrális esetkeret tartozik a különböző szófajokhoz. Kezdjük hát ennek a kérdésnek az áttekintésével, rávetve az első pillantásokat a cikk központi témáját jelentő függelékbeli táblázatra!

Mint leszögeztük, az akkuzatív típusú magyar nyelvben a tranzitív esetkeret a „hatóként” feltüntetett, azaz negatív centrális szerepű argumentum számára Nominatívuszt tartogat, míg a „behatottként” feltüntetett, azaz pozitív centrális szerepű számára Akkuzatívuszt, ahogy azt (6a) is szemlélteti alább. Egy intranszitiv igei ASV csak a Nominatívusszal él; és megjegyzendő, hogy ilyenkor az egyetlen centrális szerepű argumentumot mindkét centrális szerep birtokosaként definiáljuk a Tau modellben (6b), aminek jelentőségére a (2) pont után tértünk ki. Az ige nevek lényegében szintén a (NOM, ACC) centrális esetkeretet használják, a következő eltérésekkel: egy határozói / melléknévi / főnévi igenév frázisán belül az „alanyi” argumentum tipikusan nem kap hangalakot (6c), bár periférikus / archaikus konstrukciókban még ez sincs kizárva (6d), egy főnévi igenév által felállított szerkezetben pedig az alany birtokos(-szerű) megjelenítést kaphat (6e). A függelékbeli rendszerező táblázatban egy oszlopba helyeztem az igei és igenévi kimenetű képzéseket, a centrális esetkeretek lényegi hasonlóságára tekintettel. Ennek okát egyébként abban látjuk, hogy az ige nevek oly módon viselkednek „átmeneti szófajként”, hogy kimeneti névszói jellegükre a „befogadó környezetük” számít, a potenciális „befogadott környezetük” (tehát az argumentumszerkezet) azonban a bemeneti (igei) sajátosságokat mutatja.

- (6) a. *Mari megtelefonálta a hírt.* <NOM, ACC> = <- , +>
 b. *Mari telefonálgat.* <NOM> = <-/+>
 c. *[látva a helyzetet] / egy [sokakat piszkáló] fiú /*
(Mit akarsz?) [Megtelefonálni a hírt Péternek.] <Ø, ACC>
 d. [?]*egy sokakat piszkáló, de [maga is sokak által piszkált] fiú /*
[bika rugaszkodván] / a [helyzet kínálta] lehetőség <NOM, Ø>
 e. *(Tudod, mi volt a legnagyobb hiba?)*
Marinak megtelefonálnia azt a hírt. <POSS, ACC>
- (7) a. [?]*egy másokat részegséggel vádoló, közben [maga is] részeg /*
Mari részeg. / Mari büszke a lányára. <NOM>
 b. *egy [részeg] tengerész / [Részegen] táncoltunk.* <Ø>
 c. *Ez sértés / a törvények durva megsértése!* <NOM, POSS>
 d. *Nem tűröm a sértéseket / a törvények durva megsértését.* <Ø, POSS>

A fenti (7) példasor a névszói régensekhez társuló ASV-ok centrális esetkeretét szemlélteti. Egy névszói régens vonzata nem viselhet Akkuzatívuszt. Egy melléknévi régens – funkciójától függően – egyetlen nominatívuszi centrális esettel rendelkezik (7a), sőt tipikusan az sem ölt hangalakot (7b). Ez utóbbi állítható egy határozói régens esetkeretéről is (7b), ezért a táblázatban a melléknévi és a határozószerű képzőket egy oszlopban tüntettem fel. Ami a főnévi régensről illeti, látjuk majd, hogy olyan centrális keretet érdemes tulajdonítani neki, amelyben a nominatívuszi esetjelölést társítjuk a negatív centrális szerephez (7c), ha egyáltalán explicit megjelenítést kap ez a szerep (7d), míg a pozitív centrális szerep megjelölőjét a birtokosi funkcióban le lehetjük meg (7c–d). Ez utóbbira szolgáljon első érvként az a megfigyelés, hogy nominalizálást követően az eredeti ige tárgyából birtokos lesz: *megsérti a törvényt* → *a törvény(-nek a) megsértése* (Alberti 1995).

Egy képzés kimeneti esetkeretére nézve a kimeneti szófajra jellemző esetkeret csupán korlátot nyújt, ezen belül a tényleges megvalósulás lényegében *ötféle* lehet; ez az öt alapvető lehetőség pedig éppen megegyezik a szófajtartó ige(név)i képzésnek az eredeti Tau modell keretei között tárgyalt alaptípusaival (Alberti 1997). Hogy jön ki a bűvös öt alapeset? Azt állítom, hogy minden ASV-átmenet meghatározó tényezője egy argumentum „előléptetése”, azaz relatív szerepének növelése. Mint az alábbi (8) pontban számba vesszük (l. a bal oldali oszlopban felsorolt átmenetsémákat), egy nem centrális argumentum esetében egy (polaritásának megfelelő) centrális szerep elnyerése jelent „előléptetést” (8a–b), míg egy centrális szereplő úgy tud „még feljebb jutni”, hogy megkaparintja mindkét centrális szerepet (8c–d). Az alapesetnek minősíthető tranzitív bemenet esetében ez szükségképpen együttjár egy centrális bemeneti argumentum „lefokozásával”. Belátható, hogy amennyiben kimondunk egy tételt a „minimális

változásról”, miszerint egyetlen ASV-átmeneti lépésben legfeljebb két (vagyis „még egy”) argumentum centrális helyzete módosulhat, de az is csak akkor, ha ez elkerülhetetlen a (2) pontban ismertetett univerzális megszorítások miatt, akkor a lefokozás éppen a (8) jobb oldali oszlopában felsorolt átmenet szerint kell végbemenjen:⁹ egy tárgy átadja a helyét egy új tárgynak (8a), vagy egy alany egy új alanynak (8b), vagy a két argumentum egyike kilép a centrális keretből, egy intranszitiv keretben hagyva a másikat, ahol az argumentum egy akkuzatív nyelvben Nominativuszban kell álljon (8c–d). A (8e) példában szemléltetett eset az „elfajult” átmenet-variáns, ahol egyszerűen nincsen semmiféle argumentumszerkezet-változás (csupán némi morfológiai és jelentéstani módosulás jelzi, hogy egyáltalán képzésről van szó).

- (8) a. *ken némi zsírt a kenyérre* → *megkeni a kenyeret zsírral*
 +N → +C +C → N
- b. *Péter ás egy gödröt* → *Mari ását egy gödröt Péterrel*
 -N → -C -C → N
- c. *olvas egy regényt* → *olvas*
 -C → -/+C +C → N
- d. *Péter elkeni a pacát* → *a paca elkenődött*
 +C → -/+C -C → N
- e. *Péter kavarja a levest* → *Péter kavargatja a levest*
 ∅ ∅
- (9) a. 1. *telefonál* → *megtelefonálja a hírt*
 +N → +C
 2. *fakad a genny a sebből* → *kifakad a seb*
 +N → -/+C
- b. 1. *Péter dolgozik* → *Mari dolgoztatja Pétert*
 -N → -C
 2. → *Mari új varrónővel dolgoztat*
 -N → -/+C
- c-d.1. *Péter berúgott* → *Péter be van rúgva*
 -/+C → -/+C

⁹ Ebben ott rejlik az a (falszifikálható) megszorítás, hogy a (8b) példában bemutatott műveltetésről azt az állítást nyerjük, hogy nem úgy működik, hogy a centrális keretbe belépő Okozó pozitív szerepbe löki az Ágenst, amaz pedig „kilöki” ezáltal a Páciens a centrális helyzetből (**Mari ásátja Pétert egy gödör-X*), hanem a Páciens centrális státusza változatlan marad, és csak az Ágensé módosul (8b). Majd a (9b) példa megmutatja, hogy tárgyesetű Ágenst intranszitiv képzési bemenet esetén nyerhetünk; ez biztosít némi elfogadhatóságot ¹⁰*A kalózvezér már három napja ásátja az embereit* konstrukciónak *A kalózek már három napja ásnak* konstrukcióból kiindulva (l. 4. láb.).

2. *érkezett három vendég* → *vendég érkezett*

-/+C → N

e. *Péter borozik* → *P. borozgat*

∅ ∅

A fenti (9) példasorban ezek után áttekintettük a (8) pontban lajstromba gyűjtött öt eset intranszitiv bemenetű verzióit. Talán meglepő, de egy-egy tranzitív alapesetnek két-két „elfajult” átmenet-változat felel meg – elméletileg; és a példák tanúsága szerint a megjósolt verziók meg is valósulnak a magyar nyelvben. Az (a) típusban pozitív centrális szerepet kér egy nem centrális helyzetből érkező argumentum; intranszitiv bemenet esetén kétféleképpen teheti ezt meg: vagy csak a pozitív pólust szerzi meg – megelégedvén a tárgyi szereppel (9a.1), vagy egyből mindkét centrális szerepet elveszi a bemeneti egyetlen centrális szereplőtől (9a.2). A (9b) változatai ugyanezt mutatják szimmetrikusan: alanynak lép be egy új argumentum, vagy meghagyva a régi centrálisnak a tárgyi szerepet, vagy teljesen kilökve a centrális keretből. A (8c) és a (8d) eset intranszitiv bemenet esetén egybeesik, az egyetlen centrális szereplő viszont kétféle sorsot kaphat: vagy kettős centrális szerepet írunk elő a számára – tulajdonképpen identikus átmenetet kapva, aminek ilyenén felfogása mellett majd az 5. szekcióban fogunk érvelni; vagy kitöröljük az egyetlen argumentumot a centrális keretből, teljesen kiürítve azt (szintén l. majd az 5. szekciót). A (9e) azt mutatja, hogy – nem meglepő módon – az identikus átmenet „elfajult” esete az „elfajult” intranszitiv bemenet esetén is bekövetkezhet.

A következő három pontban áttekintjük a produktívnak és közel produktívnek minősített magyar képzéseket a függelékbeli táblázat segítségével, igazolandó, hogy valamennyi esetben meghatározza a kimeneti esetkeretet a kimeneti szófaj és az öt alapvető átmenettípus valamelyikébe való besorolás; az elfajult intranszitiv bemenetű esetek számára pedig a tranzitív alapesetek alapján lehet egyértelmű besorolást adni, az egyes képzési operációk ugyanis nem a bemenet centrális keretének elemszáma alapján szortírozódnak.

3. Vonzatszerkezet-megőrző képzések

Kezdjük az összefoglaló táblázat tanulmányozását az öt nagy szekció közül az elsővel, ahol argumentumok „előléptetésével” és „lefokozásával” még nem kell számolnunk, csupán az esetleges szófajváltás okozta formális centráliskeret-változással.

Ez utóbbi változás is minimális a bal felső cellában, ahol a bemeneti esetkeret lényegében megegyezik a kimenetivel az alapvetően igei jelleg megőrzéséből

adódóan. A legidentikusabb átmenet pedig a *-gAt* képzőt jellemzi, amely egyáltalán nem vált szófajt: igéből igét képez, a bemeneti alanyi argumentum alany marad, és a bemeneti tárgyi argumentum tárgy marad (l. a fenti (8e) példát). Mint a ♣ szimbólum jelzi a táblázatban, nincsen kizárva az intranszitiv bemenet lehetősége sem (9e). Ugyanezt mondhatnánk el a *-hAt* képzőről is, ami azonban annyira produktív és kompozicionális jelentéshozadékú, hogy sokan már nem is tekintik képzőnek.

A fenti (6c–e) példasorban nagyjából illusztráltam már a vonzatszerkezet-megőrző igenévképzéseket. A melléknévi, a határozói és a főnévi igenévképzések egyaránt képviseltetik magukat ebben a csoportban, ahol olyan finomabb módosulások következnek be, hogy a bemeneti Nominatívusz birtokoszerű alaknak adja át a helyét (6e), vagy nem is ölt hangalakot (6c); bár különleges konstrukciókban (6d) meg is őrződhet a Nominatívusz (NOM → NOM / POSS / ∅). A háromféle melléknévi igenév közül a folyamatos képződik vonzatszerkezet-megőrző ASV-átmenettel; illetve gyakran szó kerül (pl. Laczkó 2000b, 7.1.5.) a befejezett melléknévi igenévnek egy terjedőfélben lévő „újságnyelvi” változatáról, amelyik szintén megőrzi a vonzatszerkezetet (miközben előidejűséget fejez ki a folyamatos melléknévi igenév egyidejűségével szemben): *a többieket leköröz-ő^{6%}-ött versenyző, a tegnap játsz^{7%}-ő^{6%}-ott csapatok*.¹⁰

Három képző képviseli a vonzatszerkezet-megőrző átmenetet a melléknévi szófajból az igeibe. Mivel a melléknévi esetkeret eleve „intranszitiv”, ezért itt nem is teszünk említést elfajult intranszitiv bemenetekről. Gyakorlatilag egy alanyi argumentummal kell számolni a bemenetnél, ami meg is marad: pl. *sötét a haja* → *sötétedett a haja*, *zöld a rét* → *kizöldült a rét*, *sárga a gólyahír* → *sárgállik a gólyahír*. Általánosságban nem célja e cikknek a szemantikai módosulás feltárása, de illusztrációképpen megjegyezzük, hogy az említett példák közül az első kettőben egy *x* állapotáról szóló statikus kijelentés egy olyan dinamikus eseményszerkezetnek adja át a helyét, amely ennek az *x* dolognak a változását írja le és a bemeneti állapotleírás a kimeneti eseményszerkezet eredményállapotával azonosítható (Alberti – Ohnmacht 2005); míg az utolsó példa a bemeneti állapotleírást intenzionális dimenzióba helyezi (Alberti és Ohnmacht 2005): ‘a beszélő erős benyomása, hogy a gólyahír sárga’. Megint más szemantikai kapcsolatok fűzik össze a főnévi bemenetű igeképzésre hozott példákban az azonosítható *x* alanyi argumentumról tett bemeneti és

¹⁰ Majd rámutatunk, hogy a befejezett melléknévi igenévképzéssel „passzivizáló jellegű” (páciens-előléptető) ASV-átmenetet valósítunk meg elsődlegesen; viszont gondot okoz, hogy az egyidejűséget és az előidejűséget a tranzitiv bemenetű melléknévi igenévképzés esetében (ebből adódóan) nem tudjuk kellő mértékben megjeleníteni, miközben erre az intranszitiv bemenetű esetben kínálkozik mód.

kimeneti állítást: 'x basa' → 'x úgy viselkedik, mintha fennállna az, hogy [x basa]'; 'x katona' → 'x úgy tevékenykedik, ahogyan az szükségszerű abban a szituációban, hogy [x katona]'; ami azonban ezúttal a döntő: a bemeneti „intranszitiv” esetkeret nem módosul.

Felvettem a táblázatba az igéből melléknevet képező (nem produktívnak minősített, de meglehetősen elterjedt) *-ékeny/-ékony* képzőt, amely intranszitiv(-vátett) igéken működik, vonzatszerkezet-megőrző módon: pl. *Péter gyakran enged* → *Péter engedékeny* (bár nem zárható ki az sem, hogy tárgytorlő átmenetről van szó). Érdekesek a vonzatszerkezet-megőrzés szófajt nem váltó módjai: az igei *-gAt*, a melléknévi *-(A)s* és a főnévi kicsinyítő képzők, mert a szófaji különbség határain áthatoló, közös „diminutív” vonást fedezhetünk fel bennük: 'azt teszi, de kissé ímmel-ámmal', 'lényegében olyan, de azért nem valósul meg az adott tulajdonság a maga teljességében', 'az, de a protopikusnál kisebb, fejletlenebb'. A melléknévi fosztóképző pedig egyenesen ellentétes tulajdonságot kreál az argumentumával kapcsolatban: pl. *bátortalan* 'egyáltalán nem teljesül az, hogy [bátor az x]'.

Vitatott toldalék az *-An*. A befogadó szintaktikai környezetek vizsgálata alapján ma már képzőnek ítélik (Kiefer – Ladányi 2000b, 4.4.1.), és ebben a felfogásban vonzatszerkezet-megőrző átmenetnek minősítjük, mivel a predikatív melléknévi régens nominatívuszi argumentumának (pl. *Valaki_{NOM} részeg*) egy hangalakot nem öltő argumentum feleltethető meg adverbialis frázisokban (*Péter; [részegen Ø_{ij}] vitte haza Marit_j*).

Konverzió képez főnévből melléknevet (*Annyira király/gáz az az új pizzéria!*), nyilván vonzatszerkezet-megőrzés mellett, illetve melléknévből főnevet (az *angol férfi* körülbelül ezt jelenti: *angol az x illető és férfi az x*, az *angol* pedig főnévként az iménti állítás első felére támaszkodik). A főnévi besorolású *autószerelő* kapcsán (*Felhívok egy autószerelőt*) felhívom a figyelmet arra, hogy közvetlenül egy melléknévi besorolású *autószerelő* régensből képezzük (az *autószerelő brigád*), ez utóbbit pedig páciens-inkorporációval állítjuk majd elő egy *autót szerelő* melléknévi igenévi konstrukcióból (*Az éppen autót szerelő tanoncokat keresem*).

Követjük Laczkót (2000a) az *-ÓjA* főnévképzői besorolásában; és a kiterjesztett Tau modellben azt kapjuk, hogy igéből éppen ily módon képezhetünk főnevet vonzatszerkezet-megőrző módon. Az előző szekcióban ugyanis amellelt érveltünk, hogy az igei ⟨NOM, ACC⟩ centrális esetkeretnek a főnevek esetében egy ⟨NOM, POSS⟩ centrális esetkeret felel meg. Az alábbi példák tehát identikus esetkeret-leképezést mutatnak:

intranzitív bemenet a (9a.2) átmenet-mintát követi: a bemeneti alak pozitív centrális szerepű argumentuma elhagyja a centrális keretet, így a belépő új argumentumnak egyből kettős polaritás jut; a kapott kimenet pedig újra egy intranzitív ASV.¹²

Intranzitív bemenet esetén a megjósolt (9a.1) átmenet-mintázat is igen gyakori, ahol tehát a bemeneti ASV egyetlen centrális argumentuma csupán a pozitív centrális jegyet adja át az újonnan belépő argumentumnak, a negatívát megtartja. Így tranzitív kimeneti alak jön létre: pl. *telefonál* → *megtelefonálja a hírt*. Az új argumentum annak köszönheti létét, hogy a telefonáláskor „kibocsátott” mondatokból egy hírnek minősíthető koherens egység állt össze; az Ágens folyamatosan fenntartott, de nem szükségképpen valamilyen cél felé törekvő aktivitása tehát a kimeneti alakban már telikus eseményként ábrázoltatik: egy Páciens létrehozása a cél, mint a *virágokat fon egy koszorúba* → *fon egy koszorút* átmenet-típusban.

A (9a.1) átmenet-mintázat rendkívül produktívan gyártja a hagyományosan áltárgyasnak nyilvánított ASV-okat is, amelyekben a tárgy „szótárilag nem vonzata az igének” (pl. Bene 2005). Például az intranzitív ASV-val kifejezendő úszási cselekvéshez képest (l. (11a) alább), számtalan tranzitív verzió hozható létre (11b–f):

- (11) a. *Péter úszik.*
- b. *Péter (le)úszott öt kilométert.*
- c. *Péter átúszta a Balatont / körbeúszta a barlangfürdőt.*
- d. *Péter végigúszta a délelőttöt / három órát úszott egyfolytában.*
- e. *Péter ismét világcsúcsot úszott.*
- f. *Péter leúszta Pált.*
- g. *Péter összeúszott magának egy luxusvillát.*
- h. *Péter halálra úszta magát.*

Felmerül a kérdés: honnan is tudjuk, hogy „szótárilag” mi vonzata az igének. Az „áltárgyas” megközelítés annál is problematikusabb, mert éppen az inkrimi-

persze ezekben az esetekben nagyon megnehezíti a rendkívül erősen korlátozott szemantikai tartomány (mi fakadhat ki a szó szerinti értelemben?).

¹² A bekezdés egyik példájáról eszünkbe juthat a *gólyahirektől sárgálló rét* folyamatos melléknévi igenévi kifejezés, amit három eddig tárgyalt képzésből rakhathunk össze, illusztrálendő a nyelv gazdaságának és összetettségének egyik fő forrását jelentő *rekurzió* jelenségét: *sárga_A* → *sárgállik_V* (a *gólyahír*) → *sárgállik_V* (a *rét*) → *sárgálló_{V/A}* (*rét*). Arra hívtuk tehát fel a figyelmet, hogy egy képzés kimeneti alakja egy másik képzés bemeneti alakja gyanánt szolgálhat, és kalkulációs eljárásunk segítségével az ASV-változást is folyamatosan nyomon követhetjük, azaz összerakhatjuk kompozicionálisan.

nánt argumentumon lehet „kimérni az esemény végbemenését”, ami éppen a kiemelten fontos vonzatok sajátossága (Tenny 1994):¹³ ha például valaki le akar úszni öt kilométert, és bele is fog az úszásba, akkor egy adott pillanatban az odáig megtett távolságon „mérhetjük le”, hogy hol is tart tervének végrehajtásában, az eseményt pedig abban a pillanatban tekinthetjük sikeresen végrehajtottnak (vagyis abban a pillanatban éretik el a kumulatív pontja az eseményszerkezetnek (Alberti – Ohnmacht 2005)), amikor az Ágens abszolválta az ötödik kilométert.

Világos, hogy a hagyományos tematikus elméleteknek mi a gondja az „áltárgyakkal”: zavarba ejtően sokféle vonzatszerkezet alkotható a szemléltetett módokon, ráadásul valóban meglehetősen függetlenül az igető egyedi sajátosságaitól (l. *végigúszta*, *végigfocizta*, *végigszkvassolta*, *végigtáncolta*, *végig-lambdaázta*, *végigzongorázta*, *végigvibrafonozta*, *végiginternetezte*, *végiggereblyézte a délutánt*) amelyeket egytől egyig páciensnek titulálni nyilván nem látszik örvendetes eredménynek egy ambiciózus elmélet számára. A konkrét tematikus szerepektől megszabaduló, absztraktabb argumentum-hierarchiákra áttérő Tau modell számára (l. 1. szekció) viszont nincsen akadálya annak a megközelítésnek, amit a tárgyrag formális megjelenése sugall: tekintsük úgy, hogy egymással (a hatáslánc szerinti rendezésben) összemérhetetlen argumentumokat tartalmazó alternatív hatásláncok épülnek ki, mint ahogy például az *ásás* esetében is elindulhat a hatáslánc-kiépülés különböző irányokban. Aki *ásza a földet*, az lehet, hogy *a kertjét ássa fel* éppen, anélkül, hogy egyetlen *gödört is ásna*; ha viszont *gödört ás*, az újabb alternatívák lehetőségét veti fel: *sírnak ássa*, vagyis *megás egy sírt*, vagy arra készül, hogy *elásson egy kincset*; sőt még a kincs is két eltérő szerepben jelenhet meg: a második szerep az, amikor a *kincs kiásásáról* van szó:

- (12) a. Péter → föld → kert
 b. Péter → föld → gödör
 c. Péter → föld → gödör → sír
 d. Péter → föld → gödör → kincs
 e. Péter → föld → gödör →_{ki} kincs

Szétágazó hatásláncok részbenrendezett struktúrájával lehet tehát pontosan számot adni egy adott igető körül „hemzsegő” számtalan argumentum bonyolult viszonyrendszeréről. A számtalan ASV jelentésének aktuális kiszámítását pedig (az igető prefixálódása mellett) a tárgy szemantikai típusa (idő, távolság, hely,

¹³ Egyes esetekben Bene (2005: 165) maga is eljut az áltárgyi besorolás megkérdőjelezéséig: „tematikusan jelölt elem, ami miatt sajátos [!] áltárgynak kell tekinteni, hiszen az áltárgyak tematikusan jelöletlenek”.

személy stb.) segíti elő (Alberti 2000). Gyakorlatilag azt kell az interpretálónak kitalálnia, hogy milyen releváns kapcsolata lehet egy úszó személynek egy megemlített idővel, hellyel, másik személlyel, önmagával (11b–h). Másodlagos kérdés, hogy a felfejtett jelentésű ASV-ot külön tételként elhelyezzük-e a belső lexikonban, vagy úgy tekintjük, hogy újra és újra az alkotóelemeiből rakjuk össze.

Térjünk most át a *kalap-ja-i-m* szóalakban felbukkanó titokzatos *-(j)A* toldaléokra (amely a *hajó-Ø-i-m* szóban például üres hangalakot ölt). Követjük Szabolcsit (1992) és elődeit abban, hogy a birtokolttság tényének kifejezőjét lássuk ebben a toldalékban. Azt a merész kijelentést szeretnénk azonban tenni, hogy ezt a toldalékot a vonzatszám-növelő tulajdonsága a képzők körébe helyezi: pl. *ez itt (egy) kalap* → *ez itt Péternek a kalapja* (v.ö. **Ez itt Péternek a kalap*). Ha pedig képző, akkor a szófajt nem váltó főnévi képzők azon cellájába kell helyezni, ahol a (9a.1) intranszitiv bemenetű átmenet-mintázatot mutató esetek számára van éppen hely (ahol a főnévi régens mellett az „intranszitivitás” azt kell jelentse, hogy nincsen birtokos az ASV-ban):¹⁴

- (13) a. *Ez itt (egy) kalap.* ⟨NOM⟩ = ⟨-/+⟩
↓(9a.1)
⟨NOM, POSS⟩ = ⟨-,+⟩
- b. *Ez itt a kalapja az én feledékeny Péter barátomnak.*
- (14) a. *Gyakran darálnak a munkások ebben a helyiségben.* ⟨NOM⟩ = ⟨-/+⟩
(9a.2)
- b. *Ez itt a daráló.* ⟨NOM⟩ = ⟨-,+⟩

A fenti (14) példában már a Laczkó (2000a) által javasolt „helyiségnévképző” -*Ó* toldalék átmenet-mintázatát szemléltettem (amelynek termékenységet megmutatja a *strimpfel(ő)* fiktív szóval való sikeres helyettesítés lehetősége is), ami a (9a.2) intranszitiv bemenetű típusba sorolható be sikeresen. Ebből adódóan analógiát az *épülnek a házak a hegyoldal* → *beépül a hegyoldal* példával szemléltetett átmenettel vonhatunk; ami nem tűnik erőltetettnek.

Áttérve a hatásláncot a „hatók” oldalán bővítő képzésekre, az iskolapéldaként szolgáló műveltetés legyen az első kommentált ASV-átmenet. Mint (8b) mutatja az előző szekcióban, a tranzitív bemenetű alapesetben érintetlen tárgy mellett alanycsere zajlik le. Az intranszitiv bemenet elfajult esetében a (9b.1) átmenet-mintázat tekinthető termékenynek, ahol az új alany tárgyi helyzetbe

¹⁴ Az -*ÓjA* főnévképzőben (Laczkó 2000a) nyilván szintén a birtokolttságra utaló morfémát lehetjük fel, társulva az -*Ó* (egyik) főnévképzői változatához. Ez a *-(j)A* képzői felfogása mellett szól.

„tolja” a bemeneti alanyt; megjegyzendő azonban, hogy a (9b.2) átmenet-mintázatra is akad egy-egy példa, inkább zárványként. Ez utóbbi esetben a kimeneti ASV is intranszítív (*Hol/Kivel dolgoztatsz / varratsz / köttetsz / lektoráltatsz mostanában?*).

A műveltetés kapcsán érdemes szót ejteni az egyes képzők „fonetikai valósága” és az ezekhez kapcsolódó absztrakt ASV-átmenet különbségéről. Ami az első aspektust illeti, csak a *-(t)At* minősül produktívnak (Komlósy 2000), míg például a *fagy* → *fagyaszt* átmenet morfológiai megnyilvánulásának tekinthető szuffixálás az *-Aszt* hangsorral nem az: *kistrimpfeltettem / *kistrimpfeleszttem a biszájgokat*. Ugyanakkor a *fagy(t)at* szóalak nem létezik a magyar nyelvben. A blokkolás az oka: a zárványként megmaradt *fagy* → *fagyaszt* átmenet nem engedi a produktív morfológiai képzést érvényesülni. Egységes képet úgy nyerhetünk a „fonetikai valóság” és az absztrakt átmenet-típusok között, ha úgy fogjuk fel a kapcsolatukat, hogy a táblázat egy adott cellájához tartozó és egyben megjósolható jelentésváltozással járó ASV-átmenetet tekintjük elsődlegesnek, és aztán azt vizsgáljuk, hogy adott bemeneti alakok esetében milyen képzési forma *valósítja meg* az illető átmenetet. A kép meglehetősen szövevényes is lehet: mondjuk egy produktív szuffixálás működik, kikerülve egyfelől a zárványként túlélő (pl. *fő(l)* → *föz*, *süllyed* → *süllyeszt*), másfelől a más műveletek által produkált (pl. *sárgul* → *sárgít / *sárgultat*, *sötétedik* → *sötétít / *sötéted(t)et*) bemenet–kimenet párokat. A Tau modell ASV-átmenet-elméletének éppen ez az elkülönítési lehetőség adja meg a jelentőségét. konkrét képzők említése nélkül is meg tudunk határozni átmenet-mintázatokat, az Univerzális Grammatika elemeként, amit egy adott nyelvben adott morfológia eszközök realizál(hat)nak (Alberti 1997).

Az imént szóba került *-ít* képző szófajváltó. Bemeneti esetkerete a melléknévi kategória miatt szükségképpen intranszítív, a kimeneti igei kategória azonban már lehetővé teszi a (9b.1) szerint előálló tranzitív kimenetet. Érdemes összehasonlítást tenni a nem termékeny *-VII* képzővel, ami ugyanerre a (9b.1) átmenet-mintázatra működik. Különbség csak a jelentéshozadékban lehet ezek után, amit itt a szokásos thematikus szerepekhez kötött szemantikai rész-információ alapján pontosan kimutathatunk: az *-ít* egy ágensi (vagy eszköz thematikus szerepű) argumentummal gazdagítja a hatásláncot (*drágít*: 'azt okozza, hogy teljesül, hogy [drága / drágább az x]'), míg az *-VII* képzés egy Experienssel (*drágáll*: 'úgy vélekedik, hogy [drága az x]')

Az alábbi (15–17) példasorok a főnévképzés idevágó eseteit szemléltetik és közlik a kimutatható átmenet-mintázatot is. Az alanyi pozíciót megszerző argumentum a (15) és a (17) esetben – akár ige, akár melléknév, akár főnév volt a bemeneti szófaj – a bemeneti szituáció *Davidson-féle* avagy *eventuális* argumentuma lesz (Parsons 1995): valamiről azt állítjuk (a veszélyes vagy

meglepő szituációról), hogy az nem más, mint az oroszlán simogatásának a cselekvése vagy az a tény, hogy Mari szép / tanár.¹⁵ A (15) típus tranzitív bemenetű: a bemeneti alak Ágense helyett az eventuais argumentum szolgál alanyként a kimeneti ASV-ban (8b). A (17) átmenet-típus elfajult, mert intranszitiv a bemenete; az átmenetet a (9b.1) verzió írja le: a bemeneti alany birtokosi szerepbe csúszik, hogy átadja az alanyi státuszt az eventuais argumentumnak. A (16) példatípus korlátozottan termékeny (idetartozik a *darázs csipése* és a *kutya harapása*, amik *eredmények*, és nem a fenti tény/cselekvés kategóriába tartoznak); így csupán a szerkezeti kétértelműséget szemléltető híres (15)/(16) összevetés miatt foglalkozom vele. Amúgy a (16) átmenetet ugyanúgy magyarázhatjuk, mint a (17) pontban szemléltetetteket, amennyiben a bemeneti alakot intranszitivnak feltételezzük (*a darázs csíp*, *a kutya harap*)

- (15) a. *Mari simogatja az oroszlánt.* $\langle \text{NOM, ACC} \rangle = \langle -, + \rangle$
 ↘ (8b) ↓
 $\langle \text{NOM, POSS} \rangle = \langle -, + \rangle$
- b. *Ami igazán veszélyes, az az oroszlánnak_{PAC} a simogatása.*
- (16) a. [?]*Az oroszlán_{AG} ritkán simogat (inkább üt és karmol).* $\langle \text{NOM} \rangle = \langle -/+ \rangle$
 ↘ (9b.1) ↓
 $\langle \text{NOM, POSS} \rangle = \langle -, + \rangle$
- b. *Amit itt láthatsz a karomon, az az oroszlánnak_{AG} a simogatása.*
- (17) a. *Mari szép / tanár.* $\langle \text{NOM} \rangle = \langle -/+ \rangle$
 ↘ (9b.1) ↓
 $\langle \text{NOM, POSS} \rangle = \langle -, + \rangle$
- b. *Ami igazán meglepett, az Mari szépsége / tanársága.*
- (18) a. *Ez itt Pécs.* $\langle \text{NOM} \rangle = \langle -/+ \rangle$
 ↘ (9b.2) ↓
 $\langle \text{NOM} \rangle = \langle -/+ \rangle$
- b. *Mari pécsi.*

¹⁵ A (15a) mondat például három szereplőről szól: az igei régens két „rendes” argumentumáról, Mariról és egy oroszlánról, valamint magáról arról a tényről, hogy Mari simogatja az oroszlánt, ami a régens „+1-edik”, vagyis inkább „nulladik” argumentumának tekinthető. Érvek: e három szereplőre utalhatunk vissza névmással (*Mari_i simogatja az oroszlánt₂, pedig látja \emptyset_1 , hogy az₂ szemmel láthatólag csöppet sem élvezi ezt₀*); illetve e három szereplőhöz szerkeszthetünk alárendelt tagmondatot (*Az oroszlánt, aki tegnap került az állatkertbe, tegnap Mari, a bátyám kislánya, bátran megsimogatta, ami még egy felnőtől is komoly bátorságot igényel*).

Végül az egyes főnévtípusokon produktívan működő *-i* melléknévképzőről kell még megemlékeznünk. Mint a fenti (18) példa mutatja, ezúttal az intranzitív bemenetekre vonatkozó (9b.2) átmenet-verzióhoz célszerű folyamodnunk, ami egy magányos centrális alanyt egy másikra cserél.

5. Vonzatszerkezet-csökkentő képzések

Most a függelékbeli összefoglaló táblázat utolsó két nagy szekcióját fogjuk kommentálni, ahol olyan ASV-átmenetek szerepelnek, amelyek lényegében kitörlik valamelyik centrális argumentumot, legalábbis a centrális keretből.

Egy ilyen átmenetet persze úgy is fel lehet fogni, hogy előléptettük a másik centrális argumentumot, mindkét pólust odarendelve hozzá. A 2. szekcióbeli (8) pont kapcsán rámutattunk, hogy a lefokozás és az előléptetés kölcsönösen kiváltják egymást; ebből adódóan egy képzési átmenetet tulajdoníthatunk az egyik operációnak mint meghatározó faktornak, a másikat járulékos elemnek minősítve. Majd rámutatunk, hogy a meghatározó faktort akkor lehet egyértelműen kijelölni, ha egy képzés intranzitív bemenettel is működik. Mindenesetre a táblázatban vízszintesen kettéosztottam minden egyes átmenettípus celláját, és hipotézist állítottam fel arról, hogy a meghatározó faktor vajon az előléptetés vagy a lefokozás. Ahol egyértelmű a döntés, ott erre ki is térek majd.

A részletező tárgyalást kezdjük a pozitív centrális argumentumot törülő képzésekkel! A legegyszerűbb esetben a tárgy elhagyásáról van szó, amit intranzitivizálásnak nevezhetünk és konverzió alakjában valósul meg; termékenysége korlátozott (*Péter eszik / *helyez*). A jelentésmódosulást a következő formulával tudjuk megközelíteni: $ESZIK_{int}(x) = \exists y.ESZIK_{tr}(x,y)$. Az y argumentum egzisztenciálisan lekötődött a logikai formulában, ezért a szintaxis már nem adhat szabadon kitölthető vonzathelyet a számára. A jelentésmódosulás okát láthatjuk abban is, hogy nem tudjuk vagy nem akarjuk megnevezni (az adott esetben) az ételt, de abban is, hogy az Ágens önmagára tett hatására akarjuk ráirányítani a figyelmet, például arra, hogy éppen el van foglalva, vagy arra, hogy felerősíti / hizlalja magát.

Egy szintaktikai vonzatot – mint szabadon kitölthető helyet – két argumentum azonosításával is felszámolhatunk: pl. $FÉSÜL_{ref}(x) = FÉSÜL_{tr}(x,x)$. Ezt az átmenet-típust reflexivizálásnak nevezhetjük, és hasonló morfémák egy csoportja valósítja meg (l. *fésülködik, mosakodik, borotválkozik*). A reflexi-vizálás explicitté teszi, hogy az Ágens önmagára gyakorol hatást.

A szabadon kitölthető tárgyi vonzathelyet inkorporálással is felszámolhatjuk: ezt a konverziós átmenetet az jellemzi, hogy a (tipikusan determinálatlan főnévi alakban jelentkező) tárgy az ige elé lép (miközben a mondat

semleges marad), és egy hangsúlyegységet alkot vele (egyetlen kezdőszótagi hangsúllyal) (Komlósy 1992). Képletbe így foglalhatnánk a változást: $SZEREL_{ink:AUTÓ}(x) = \exists y.[SZEREL_{tr}(x,y) \& AUTÓ(y)]$. Mint alább (19b) is szemlélteti, a cselekvéshez képest tipikus tárgyakat lehet inkorporálni, amelyekkel az adott cselekvés „intézményesültnek” tekinthető egy általános értelemben (Komlósy 1992). Az alábbi (19a–b) pontban rámutatunk a három átmenet típusazonosságára; a jelentésbeli különbségek lényegére az eddigi képleteket általánosító (19c.1–3) formulasorozat világít rá:

(19) a. *Péter eszik egy kiflit / megfésűli magát / szereli az autót.*

$\langle \text{NOM, ACC} \rangle = \langle -, + \rangle$
 \downarrow (8c)

b. *Péter eszik / fésűlködik / autót / ??? Fordot szerel.* $\langle \text{NOM} \rangle = \langle -/+ \rangle$

- c. 1. $V_{intr}(x) = \exists y.V_{tr}(x,y)$
 2. $V_{refl}(x) = V_{tr}(x,x)$
 3. $V_{ink:N}(x) = \exists y.[V_{tr}(x,y) \& N(y)]$
 4. $V_{ink:N}() = \exists y.[V_{intr}(y) \& N(y)]$

Elképzelhető-e az imént tárgyalt három képzésfajta esetében elfajult (intranszitiv bemenetű) megvalósulás? Az alábbi (20) példa tanúsága szerint az inkorporálás esetében igen: lényegében azt figyelték meg, hogy Ágens nélkül is inkorporálhatunk egy Páciens-t, de ugyanezt egy magányos Ágens-sel nem tehetjük meg. Mint a fenti (19c.4) formula is mutatja, ebben az elfajult esetben a kimenetnek üres a centrális kerete. Ez egyben azt is eldönti, hogy az inkorporálás meghatározó faktora a pozitív centrális szerepű argumentum lefokozása (és nem az Ágens előléptetése).¹⁶ A művelet tehát pozitív centrális argumentumokon működik; (20b) tanúsága szerint az abszolút jelleget tekintve is, vagyis a bemeneti argumentumszámtól függetlenül lényegében Páciens-t keres (a Perlmutter-féle (1978) unaccusative hipotézis egy megnyilvánulását adva).

A Tau modellben úgy ragadhatjuk meg az összefüggést, hogy ha egy intranszitiv bemenettel is működő átmenet meghatározó faktora a pozitív centrális argumentumot érintő operáció (lefokozás / előléptetés), akkor egy hatásláncba rendeződött argumentumok közül van egy olyan a primitív magban, amittől pozitív irányban álló argumentumokra alkalmazható az adott operáció, negatív irányban állókra viszont nem. Következésképpen erős ágens például semmiképpen nem inkorporálható (**régész ásat itt*), míg egy erős páciens

¹⁶ Az intranszitivizálás és a reflexivizálás nem látszik működni Ágens nélkül, ezért az Ágens-előléptető faktort tekintettem meghatározónak az esetükben. Az érvelés élesítése még jövőbeli kutatásokra vár.

inkorporálódott eredeti birtokossal. Érdemes felfigyelni rá, hogy a birtokost már nem tartalmazó centrális keret az előző szekcióban tárgyalt módon újra bővülhet birtokossal: *Péter(-nek a) kedvenc Ady-verse, Péter(-nek az) örökös autószerelése* (és azt is helyesen jósoljuk meg, hogy két birtokos viszont nem maradhat a főnévi régenshez tartozó centrális keretben, noha az előbbiek alapján ennek szemantikai kizáró oka nincsen: **Péternek az Ady (kedvenc) verse, *Péternek az autó (örökös) szerelése*).

Az összefoglaló táblázat utolsó nagy szekciója olyan átmenetekről szól, melyek során a bemeneti alany törlődik ki (a centrális keretből), és ezáltal a bemeneti tárgy kettős centrális szereppel bíró alannyá lép elő (8d). Az angolban a passzivizálást jellemezhetjük így (Alberti 1996, 1998b), amelynek a döntő szerepe e nyelv rendszerében az, hogy a Páciens előtérbe léphessen topikként, ami az angolban lényegében az alanyi pozíciót jelenti (a (2a) megszorításból adódóan pedig ennek az az ára, hogy az Ágenst száműzni kell a centrális keretből, hiszen tárgyként nem szabad realizálnia).

A magyarban a passzivizálás mint igeképzés archaikus, következésképpen produktívnak nem minősíthető (pl. *riporter kerestetik, ilyen lehetőség ritkán adatik az embernek*), a mediálisképzés pedig sajátos jelentéstoppletet hoz magával („*magától*” megoldódott, *(elővigyázatosságom ellenére) elkenődött*); igeelvek és névszók viszont számtalan módon képezhetőek a (8d) átmenet-mintázat szerint, mint a táblázat sűrűn teleírt alsó ötöde mutatja. A kézenfekvő eseteket az alábbi (23) példasorban gyűjtöttem egybe:

- (23) a. *Péter megoldotta a problémát.* $\langle \text{NOM, ACC} \rangle = \langle -, + \rangle$
 $\swarrow \text{(8d)} \searrow$
 $\langle \text{NOM} \rangle = \langle -/+ \rangle$
- b. *A probléma megoldódott / *megoldatott / meg van oldva. /
 megoldott / megoldandó / megoldható / megoldhatatlan /
 megoldatlan probléma*

További megjegyzéseket az intranszitiv bemenetet is elfogadó képzések érdemelnek. Ilyen a határozói igenév képzése (pl. *be van rúgva, el van görbülve, be van horpadva, ki van apadva, ki van merülve*) és a befejezett melléknévi igenév képzése (*egy berúgott fazon, egy elgörbült rúd, egy behorpadt hordó, egy kiapadt ókút, egy kimerült bánya*); a *-hAtAtlAn* pedig rengeteg zárványban felbukkan, bár nem produktív (*elévülhetetlen, kiapadhatatlan, kifogyhatatlan, de *(ki)merülhetetlen, fáradhatatlan, de *kifáradhatatlan*). A szóban forgó képzések meghatározó faktora tehát egyértelműen a Páciens (a pozitív centrális szerepű argumentum) előléptetése, és nem az Ágens lefokozása (Alberti 1996, 1998b), hiszen az egyetlen argumentum nem a törlődés sorsára

negatív értelmezéssel: 'odafigyelés' – 'nehézség'; a fosztóképző két alakja pedig lehetőséget teremtett kétféle melléknévi jelentés kifejlődésére. Az átmenet-mintázat ezek után már azonosnak feltételezhető. A *-(j)Ű* képző annyiban különleges, hogy miközben törli (pontosabban valahogy a régensbe rejti) a bemeneti alanyt, a centrális kereten kívül is okoz valamit: teremt egy AP kategóriájú predikatív vonzatot (ami a bemeneti alak szabadon csatolható minőségjelzőjének feleltethető meg) (Laczkó 2000c). Mindez nem befolyásolja a centrális esetkeret változásairól tett állításainkat.

- (26) a. *Ez Marinak a gondja / (szőke) haja.* $\langle \text{NOM, POSS} \rangle = \langle -, + \rangle$
 $\downarrow / (8d) \quad \downarrow$
- b. *Mari gondos / gondtalan / gondatlan / szőke hajú.* $\langle \text{NOM} \rangle = \langle -/+ \rangle$
- (27) a. *Péter felrakta az árut.* $\langle \text{NOM, ACC} \rangle = \langle -, + \rangle$
 $\downarrow / (8d) \quad \downarrow$
- b. *Ez az áru viszonylag kellemes rakomány.* $\langle \text{NOM} \rangle = \langle -/+ \rangle$

A fenti (27) elemzés a nagyon gyakori, bár produktívnak nem minősülő *-(V)mÁny* főnévképző (Kiefer és Ladányi 2000b) átmenet-mintázatát nyújtja, ismét a (8d) típusra jutva, amit kiegészíthetünk a (9d.1) elfajult átmenet-mintázattal az olyan (Páciens alanyú!) példák kedvéért, mint *fejlemény, eredmény, esemény*.

A végére hagytam a legnagyobb fantáziát igénylő elemzést. Az *-l/-z* képző főnévből képez igét, egy birtokos szerkezetből indulhatunk tehát ki:

- (28) a. *Ez Péternek a kapája / gereblyéje / gitárja / csaja.* $\langle \text{NOM, POSS} \rangle = \langle -, + \rangle$
 $\downarrow / (8d) \quad \downarrow$
- b. *Péter kapál / gereblyéz / gitározik / csajozik.* $\langle \text{NOM} \rangle = \langle -/+ \rangle$

A formális levezetést vajon alá lehet-e támasztani olyan megfontolással, ami kapcsolatot teremt egy (megfelelő módon értelmezett) birtoklás és egy cselekvés között? Megítélésem szerint igen, amennyiben a sok jelentésű 'X-nek van Y-ja' birtokos szerkezetet úgy értelmezzük, hogy 'X-nél van Y', a jelentéshozadékok pedig így: X a nála lévő Y-nal olyan tevékenységet folytat, ami Y jellegéből kézenfekvően adódik. Ha például Péternél van kapu vagy gitár, akkor

annak rendeltetésszerű használata éppen azt jelenti, hogy Péter kapál vagy gitározik.¹⁷

6. Összefoglalás

Maradéktalanul áttekintve a Strukturális magyar nyelvtan Morfológia kötetében (közel) produktívnak minősített képzéseket – tehát azokat, amelyek mögött a szinkrón nyelvállapotban is élőknek tekinthető átmenetszabályok működnek – igazolódni látom azt a kiinduló hipotézisemet, miszerint a szófajt nem váltó igei képzésekre kidolgozott eredeti Tau modell (Alberti 1997) kiterjeszthető a szófajt váltó képzések teljes spektrumára, éspedig azon a kézenfekvő módon, miszerint a kimeneti szófajra jellemző centrális esetkeret az egyetlen újonnan figyelembe veendő tényező.

Azt állítom, hogy a ⟨NOM, ACC⟩ igei centrális esetkeretnek a főnévi régens esetében egy ⟨NOM, POSS⟩ centrális esetkeret felel meg. A leképezést a (10) példában bemutatott *-ÓJA* főnévképző (Laczkó 2000a) vonzatszerkezet-megőrző módon meg is valósítja: *Mari_{NOM} elcsábítja Pétert_{ACC} → Mari_{NOM} az elcsábítója Péternek_{POSS}*. A tény / cselekvés kimeneti jelentést adó produktív *-As* főnévképző esetkeret-módosító hatását bonyolultabb módon lehet ugyan megragadni (15), de ez az átmeneti módozat éppen a szófajt nem váltó igei képzések közül a legproduktívabbra jellemző, a műveltetésre (8b). További részletek helyett a kiterjesztett Tau modell képzőkről szóló elméletének lényegére szeretném még ráirányítani a figyelmet: a (8) pontban látható az az ötféle esetkeret-átmeneti mintázat, amelyeket (függetlenül az érintett szófajpártól) a tranzitív bemenetű képzések számára levezettem, és ezt követi a (9) pontban az intranszitiv bemenetű „elfajult” esetek előtt álló lehetőségek számbavétele. Amint a függelékbeli táblázat is mutatja, a megjósolt lehetőségek a magyar nyelv képzőrendszerében testet is öltenek; ezzel számos rejtett összefüggést feltáró rendszert sikerült vinni egy szövevényes leirási területre, igazolva ezáltal az elméleti keret magyarázó adekvátságát.

Ami a továbblépést illeti, a más nyelvek adataival való összevetés „mennyiségi” problémáján túl az eddig feltárt összefüggések elmélyítését egy

¹⁷ A cikk névtelen kritikusa szerint a *csajozik* „pont ellenpéldája az itt felvázolt elképzelésnek, hiszen a csajozás tipikusan nem saját csajjal történik”. Nem értek egyet az ellenvetéssel, hiszen a kapálás, a gereblyezés vagy a gitározás sem feltétlenül saját kapával / gereblyével / gitárral történik. Minden további nélkül utalhatunk azonban két lányra egy fényképen úgy, hogy „*Na, ez itt a Péter csaja, az meg ott a Pali csaja*”, amennyiben a fénykép Péter és Pál azon görbe estéjét örökítette meg, amikor először és utoljára flörtöltek egy diszkóban két lánnyal, függetlenül attól, hogy az adott időszakban rendelkeztek-e éppen állandónak minősíthető barátnővel.

olyan területen is szeretnénk megvalósítani, amelyről egy nemrégben befejezett cikk szól (Alberti és Ohnmacht 2005): az aspektus és eseményszerkezet problematikájáról van szó. Szeretnénk az eseményszerkezeteket a régenst létrehozó képzés lépéseiből levezetni.

Irodalom

- Alberti Gábor (1988a), Tau modell (a természetes nyelv egy sztochasztikus modellje). Szakdolgozat az ELTE TTK Valószínűségelméleti Tanszékén.
- Alberti Gábor (1988b), Tau modell (a természetes nyelv egy függvényszerkezetes modellje), Műhelymunkák 4: 3–39, MTA Nyelvtudományi Intézete, Budapest.
- Alberti Gábor (1992–1993), Hatáslánc. NyK 93: 137–159.
- Alberti, Gábor (1994), Model Tau: A Formal Theory of Thematic Roles. In: Bánréti, Zoltán (ed.), Papers in the Theory of Grammar. MTA Nyelvtudományi Intézete, Budapest. 184–235.
- Alberti, Gábor (1995), Role Assignment in Hungarian Possessive Constructions. Approaches to Hungarian 5: 13–28.
- Alberti Gábor (1996), Passzívizálási művelet a magyarban. Nény 37: 7–46.
- Alberti, Gábor (1997), Argument Selection. Peter Lang, Frankfurt am Main.
- Alberti Gábor (1998a), Struktúrák a vonzatszerkezetben. In: Büky László – Maleczki Márta (szerk.), A mai magyar nyelv leírásának újabb módszerei 3. JATE Általános Nyelvészeti Tanszék – Magyar Nyelvészeti Tanszék, Szeged. 185–221.
- Alberti, Gábor (1998b), On Passivization in Hungarian. Approaches to Hungarian 6: 103–121.
- Alberti Gábor (2000), Jelentésleírás — „életfogytiglani” DRS-ben. In: Gecső Tamás (szerk.), Lexikális jelentés — aktuális jelentés. Tinta Könyvkiadó, Budapest. 12–25.
- Alberti, Gábor – Ohnmacht, Magdolna (2005), Aspect and Eventuality Structure in Hungarian. Talk at Seventh International Conference on the Structure of Hungarian. Veszprém, 29–31 May. Ms., Ling. Dept., Univ. of Pécs.
- Bene Annamária (2005), Az igék bennható – mediális – tranzitív felosztásának alkalmazhatósága magyar szintaktikai és morfológiai sajátosságok magyarázatában. PhD-értekezés. MTA Nyelvtudományi Intézete, Budapest.
- Bresnan, Joan – Kanerva, Jonni (1989), Locative inversion in Chichewa: A case study of factorization in grammar. LI 20: 1–50.
- Dowty, David (1991), Thematic Proto-Roles and Argument Selection. Lg 67: 547–619.
- Fillmore, Charles J. (1968), The Case for Case. In: Bach, E. – Harms, R. T. (eds), Universals in Linguistic Theory. Holt, Reinhart and Winston, New York. 1–88.
- Grimshaw, Jane (1990), Argument Structures, Linguistic Inquiry Monograph 18. MIT Press, Cambridge.
- Gruber, Jeffrey (1965), Studies in Lexical Relations, Doctoral dissertation, MIT, Cambridge. (= Lexical Structures in Syntax and Semantics. North Holland, Amsterdam. 1976: 1–210)

Jackendoff, Ray (1987), The Status of Thematic Relations in Linguistic Theory. *LI* 18: 369–411.

Kenesei István (2000), Szavak, szófajok, toldalékok. In: Kiefer (2000), 75–136.

Kiefer Ferenc (szerk.) (2000), *Struktuális magyar nyelvtan 3. Morfológia*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Kiefer Ferenc – Ladányi Mária (2000a), A szóképzés. In: Kiefer (2000), 137–164.

Kiefer Ferenc – Ladányi Mária (2000b), Morfoszintaktikailag semleges képzések. In: Kiefer (2000), 165–214.

Komlósy, András (1982), "Deep Structure Cases Reinterpreted". In Kiefer, Ferenc (ed.) *Hungarian General Linguistics, Linguistic and Literary Studies in Eastern Europe 4*. John Benjamins, Amsterdam – Philadelphia. 351–385.

Komlósy, András (1992), Régensék és vonzatok. In: Kiefer Ferenc (szerk.), *Strukturális magyar nyelvtan, I. Mondattan*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 299–527.

Komlósy András (2000), A műveltetés. In: Kiefer 2000: 215–292.

Laczkó Tibor (2000a), Az ige argumentumszerkezetét megőrző főnévképzés. In: Kiefer (2000), 293–408.

Laczkó Tibor (2000b), A melléknévi és határozói igenévképzők. In: Kiefer (2000), 409–452.

Laczkó Tibor (2000c), Zárójelzési paradoxonok. In: Kiefer 2000: 619–652.

Parsons, Terence (1995), Thematic Relations and Arguments. *LI* 26: 635–662.

Perlmutter, David (1978), The unaccusative hypothesis and multiattachment: Italian evidence. Paper presented to the Harvard Linguistics Circle, May 9.

Rappaport, Malka – Levin, Beth (1988), What to Do with Theta-Roles? *Syntax and Semantics 21*, Thematic Relations. Academic Press, New York. 7–36.

Szabolcsi, Anna (1992), *A birtokos szerkezet és az egzisztenciális mondat*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Tenny, Carol. L. (1994), Aspectual roles and the syntax-semantics interface. *Studies in linguistics and philosophy 52*. Kluwer Academic Publishers, Dordrecht.

Tóth, Ildikó (2000), *Inflected Infinitives in Hungarian*. Tilburg Dissertation in Language Studies, Tilburg.

Williams, Edwin (1995), Theta Theory. In: Webelhuth, G. (ed.), *Government and Binding Theory and the Minimalist Program*. Principles and Parameters in Syntactic Theory. Basil Blackwell, Cambridge, Mass. 99–124.

Zsilka János (1966), A magyar mondatformák rendszere és az esetrendszer. *NyudÉrt* 53.

Zsilka János (1982), *De constructione (Történet és állapot egysége a nyelvben)*, Akadémiai Kiadó, Budapest.

		(NOM/POSS/Ø, ACC/Ø)	(NOM/Ø)	(NOM/Ø, POSS)
		V / [igenév]	A / Adv	N
-N -C +C +N ↓ ↓ -N -C +C +N	V	-g.Ai: 'kavargat', ♣ 'borozgat' (-hAi) ----- POLY. MELLEKNÉVI IGENÉV: [-Ø, ♣ is] [*űjságný. -(V)t, ♣ is] [*-(V)tA] ----- FŐNÉVI IGENÉV: [-nt: 'P-nek megbántania M-t' / ♣ 'káromkodnia'] ----- HATÁROZÓI IGENÉV: [-vA _{aktív} : 'látva a helyzetet' / ♣ 'hazuérve']	(-ékeny/ékony: 'folyékony', 'engedékeny', 'termékeny')	-ØjA: 'Mari Péter(-nek a) szeretője 'elcsúbbítója'
	A	-Vdik: 'sötétedik' -Ul: 'kizöldül' -(V)lik: 'sárgállik'	(-A)js: 'zöldes' -AtlAn, -AtAn: 'kitortuln', 'szereztelen' -An: 'részezen' -Ul: 'cudarul'	konverzió: 'angol _N ' ('szerető _N ', 'autószerelő _N ')
	N	-(Vs)kodik: 'basáskodik', 'katonáskodik'	(konverzió: 'király _A ')	-(V)(cs)kA és más kicsinyítő képzők
-N -C +C +N ↓ ↓ (↓) -N -C +C +N	V	'ken' / 'fakaszt' ♣ '(be)épül', 'zsong' / 'fakad' ♣ 'megtelefondl' 'áldargyuk'		♣ -Øj: 'daráló' (helyiség)
	A			
	N			♣ birtokos: -(j)A?
-N -C +C +N ↓ ↓ (↓) -N -C +C +N	V	műv.: -(t)At: 'ásat' ♣ 'dolgoztat vkit (skivel/vhol)' (nem prod. 'elsüllyeszt')		-As: 'az o _{FT} simogatása' ♣ -As: 'az o _{AG} sim-a'
	A	-it: 'drágit' (-V)t: 'drágáll')		-sAg: 'szépsége'
	N		-i: 'pécsi'	-sAg: 'királysága', 'tanársága'
-N -C +C +N ↓ ↓ -N -C +C +N	V	intranszitivizálás: 'eszik', 'olvas' refl.: 'fészülködik' (páciens-) inkorp.: 'autót szerel', ♣ 'fiú születik' / 'vendég érkezik'	-Ø: 'a szerető fiad' -Ø: 'autószerelő _Δ (brigád)'	-Ø _{1,2} : 'daráló' (munkás / eszköz)
	A			
	N			birtokos-inkorp.: 'Ady-vers', 'autószerelés'
-N -C +C +N ↓ ↓ -N -C +C +N	V	mediális: 'elkenődik' / 'megoldódik' *(-t)Atik: 'riporter kerestetik' BEF. MN-I IGENÉV: [-(V)(t): 'elgömbített' ' / ♣ 'elgörbült'] ----- BEÁLLÓ. MN-I IGENÉV: [-AndØ] HAT-I IN: [-vA _{állapít} : 'be van festve', ♣ 'be van rígvva' - *'oda van futva']	-hAtØ: 'megoldható' -hAtAtAn: 'megoldhatatlan', (♣ 'kiapadhatatlan' - * 'kimerülhetetlen' * 'elmehtetlen') -AtAn: 'megoldatlan'	(-m)Any: 'rakomány', ♣ 'fejlemény')
		(♣ germán passzív) ----- HAT-I IGENÉV: [*-vA _{házi} : ♣ 'ki van takarítva', 'be van ágyazva']		
	A			
	N	-l: 'kapál' -z: 'gereblyéz'	-Vs: 'gond-' -(A)AtAn, -(A)AtAn (-j)Ú: 'szőke hajú'	

A ♣ szimbólum az intranszitiv bemenetű képzésekre utal; l. pl. (9).